

УДК 81'373.611.2'282

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО: ПРОБЛЕМА МНОЖИННОЇ МОТИВАЦІЇ

Тетяна Ястремська

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ української мови,
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
тел.: +380 (32) 2707014*

З'ясовано, що множинна мотивація – одна з актуальних проблем сучасної дериватології, яка набуває особливої актуальності в контексті аналізу словотвірного гнізда. Проаналізовано фрагмента гнізда – полімотивованих дериватів із коренем *-верх-* у говірках південно-західного наріччя української мови (моделі деривації та мотивації, особливості семантики, морфологічні зміни та ін.).

Ключові слова: словотвірне гніздо, модель деривації, модель мотивації, семантика, говори південно-західного наріччя.

Однією з важливих проблем дослідження словотвірних явищ є проблема множинної мотивації, яка набуває особливої актуальності в контексті аналізу словотвірного гнізда (СГ), укладеного за діалектними матеріалами, адже, на думку С. Галі, саме діалектний матеріал є дуже цінним джерелом для вивчення словотвору, який дає змогу „виявити давні, типові для конкретної говірки словотворчі афікси і їх функції, невідомі іншим говорам і літературній мові” [24, с. 152].

Джерельною базою слугували тексти-записи говіркового мовлення, лінгвістичні атласи, діалектні словники й унікальні картотеки словників [КСГГ; КГ].

Мета статті – проаналізувати полімотивовані деривати – іменники із суфіксами *-(н⁰)ак*, *-(н)ик-*, *-(н)иц'(а)*, *-(н)ин(а)* із погляду семантики, мотивації та деривації. Аналізовані деривати є компонентами СГ із вершиною *-верх-* [детально див.: 26, с. 227–229], а радше словотвірної парадигми, адже утворені від тієї ж твірної основи й розташовані на одному ступені деривації (*верхнак*, *верш'нак*, *верхн'ак*, *вершн'ак*, *верхник*, *вершник*, *верхниц'а*, *вершниц'а*, *верхнина*).

Як уважає І. Ковалик, словотвірне гніздо – „система словотвірних рядів спільнокореневих дериватів, розташованих послідовно у межах ступенів словотворення за наростанням складності структури їхньої словотвірної формально-семантичної похідності” [10, с. 326]. СГ демонструє словотвірну структуру дериватів, ступені та моделі деривації, мотиваційні відношення, словотворчий потенціал, а також морфологічні зміни.

Серед найбільш дискусійних проблем укладання словотвірних гнізд дослідники називають проблему „полімотивації похідних слів” [6, с. 3; пор. також: 25, с. 29; 18, с. 312–332]. Історію та неоднозначність осмислення цього явища відображає значна кількість термінів на його позначення, серед яких найпопулярніші: „множинність мотивацій”, „неєдиність мотивацій”, „подвійна мотивація”, „полімотивація” та ін. [4, с. 21–22; 6, с. 3; 7; 9, с. 382; 20; див.: 22, с. 6; 12, с. 23 та ін.].

Множинна мотивація „спричинює появу поліструктурного слова і передбачає, що мотивоване слово співвідноситься з кількома твірними одночасно і відрізняється від них однаковою кількістю словотворчих формантів” [9, с. 382].

Зазначимо, „поняття мономотивованості (пошук єдиного рішення у визначенні напрямку похідності) є надто „жорстким”: втиснути у нього різноманіття зв'язків, у які вступають мотивовані слова, попросту неможливо” [22, с. 2], зокрема під час аналізу системи похідних слів, а не окремих прикладів. У процесі номінації „те саме слово могло мотивуватися по-різному і проходити різний шлях формування. Зокрема воно могло бути мотивованим безпосередньо спільнокореневим словом, словосполученням [як, наприклад, похідні зі значенням ‘верхній камінь жорен’ – *верхняк, вершняк, верхник*. – Т.Я.] чи цілим судженням; воно могло бути створене за зразком слів, пов'язаних з ним формальною чи семантичною спільністю” [11, с. 261].

Серед „типових” прикладів, які виразно репрезентують явище множинної мотивації, – деривати із суфіксами *-(н)ик-*, *-(н)⁰ак*, *-(н)иц'(а)*, *-(н)ин(а)* [пор.: 8, с. 54]. Цікавим є припущення І. Ширшова, що однією з умов полімотивації іменників на *-(н)ик-* є „семантична нейтралізація прикметникового суфікса *-н-*, неспроможного втримати своє значення в похідному іменникові через приглушення категорійного значення ознаки” [22, с. 24].

Дискусійність цього питання засвідчує й те, що для слів з аналогічною структурою дослідники пропонують як домінантні різні моделі, пор.: *атомн+ик*, *штрафн+ик*, *ват+ник*, *лиж+ник*, *пам'ят+ник*; хоча як подвійно мотивовані подано *десантн+ик*, *десант+ник* [14, с. 20, 27, 64, 156, 187].

Аналізовані деривати наводить Г. Аркушин як приклади різних словотвірних типів діалектних слів – відсубстантивних: *верх-н'ак*, *verx-nyk* ‘горішня здійсальна частина маснички’, *вэрх-нік* ‘перина’, *верх-ніна* ‘(молода) сметана’ (подано примітку, що слово двомотивоване), *гир-н'ак*, *гир-няк* ‘верховинець’, *гór-ниц'а* ‘горище’, ‘поле, що пролягає під гору’, *спид-няк* ‘дно ящика воза’; та відад'єктивних: *вирхн-ск* ‘верхня частина стовбура в дереві’, ‘верхній камінь у млині’, *верхн-'ак* ‘верхній сошник’, *сподн'ак* ‘правий вузький сошник’, *сп'ідн'-ак* ‘нижнє махове колесо в гончарному крузі’, *спідн'-ак* ‘спідній камінь у жорнах’, *верхн-ик* ‘верхній камінь у жорнах’, *сп'ідн'-ик(и)* і *вэрхн'-ик(и)* ‘спідній та верхній одяг’ та ін. [1, с. 168, 172–178, 283–285, 295].

В. Грещук на підставі аналізу відприкметникових дериватів підсумовує, що „немає жодних ні семантичних, ні структурних особливостей, спираючись на які можна було б надати перевагу якійсь одній мотивації, прикметниковій, іменниковій чи дієслівній. Тому не можна погодитись із міркуванням, що множинність словотвірних мотивацій похідних слів не має під собою реального ґрунту в мові, а є лише результатом суб'єктивності словотвірного аналізу” [4, с. 22].

Однак у СГ кожне слово займає одну „комірку” і тому потрібно обрати домінантну чи найбільш регулярну модель словотворення.

Визначаючи місце полімотивованих дериватів у гніздах, Є. Карпіловська зазначила, що „слова з можливою множинною мотивацією [...] в гніздах подано лише один раз з відображенням найбільш регулярної моделі словотворення” [6, с. 9–10], обравши при цьому відприкметникову модель, наприклад: *грѣх* → *грѣш-н(ий)* → *грѣшин-ик*, *низ* → *ниж-н(ий)* → *ніжн-ик*, *ніжн-иц(я)* ‘перший поверх’, *нижн-як*, *ніч* → *ніч-н(ий)* → *нічн-ік*, *нічн іц(и)*, *піст* → *піс-н(ій)* → *пісн-ик*, *пісн-ін(а)*, *пісн-як*; але пор.: *край* ‘кінець’ → *край-ник* ‘прикордонний мешканець’, *край-ніц(я)* ‘кордон’, *край-ніюк* ‘?’, а також *край* → *край-н(ий)* → *крайн-як* ‘прикордонний мешканець’;

вод(а) → вód-ник, вód-н(ий); вод-н(ий) → водн-иц(я) ‘?’, *літ(о) → літ-ник, літ-ниц(я), літ-няк, літ-н(ий)* [6, с. 55, 147–148, 228, 361, 420, 550, 556]; як відприкметникові аналізує такі деривати й В. Грещук: *верхн-як, нижн-як, спідн-як; нижн-ик, спідн-ик; верхн-иця, нижн-иця, спідн-иця* [4, с. 65, 69, 147, 157–158].

У передмові до словотворчого словника О. Тихонов зазначив, що в словнику спеціально виділено слова, „які мають два чи три (рідко) твірних” [16, с. 21–22], зокрема: *вата → ват-ник¹; вата → ват-н(ий) → ват-ник²; вода → вод-ник¹; вода → вод-н(ий) → вод-ник²* та ін. (лише 14 прикладів дериватів, утворених за цією моделлю) [16, с. 81, 106 та ін.]. Загалом дослідник надає перевагу відсубстантивним моделям, а саме: *диплом → диплом-ник, плен → плен-ник, пожеар → пожеар-ник, сыр → сыр-ник, школ(а) → школь-ник*, а також: *гор(а) → гóрн(ий) → горн-як, сор → сор-няк, сор → сор-н(ий)* [16, с. 139, 169, 353, 357, 446, 565, 580].

У словнику словотвірних гнізд важко поєднати функції власне словотворчого і тлумачного (пор.: *вод(а) → вód-ник¹* ‘особа’, *вód-ник²* ‘діжка’, *вód-ник³* ‘птах – ластівка’; *ніч → ніч-н(ий) → нічн-иц(я)¹* ‘безсоння’, *нічн-иц(я)²* ‘вудка’, *нічн-иц(я)³* ‘злий дух’, *нічн-иц(я)⁴* ‘метелик’; *трав(а) → трáв-ник¹* ‘предмет’, *трáв-ник²* ‘птах’, *трав-нік¹* ‘особа’, *трав-нік²* ‘напій’ та ін. [6, с. 147–148, 556, 852–853]), проте семантика твірних і похідних слів є важливою умовою для визначення моделі похідності, тому інколи пропонувані моделі деривації видаються суперечливими. Є. Карпіловська зазначає, що „різний характер семантичних зв’язків між спільнокореневими словами зумовив різний спосіб їхньої організації в статтях Словника. Намагання подати відомості не лише про форму, а й про значення слів призвело до поєднання в багатьох статтях інформації суто лінгвістичної з інформацією позамовною, енциклопедичною. Це передусім стосується слів, значення яких є метафоричними, асоціативними із вихідною, загальною семантикою кореня, або тих слів на позначення реалій українського побуту, соціального й державного устрою, які вийшли з активного вжитку, а тому їхні значення можуть бути незрозумілими для сучасних мовців” [6, с. 6].

Із проблемою множинної мотивації в контексті СГ тісно пов’язана проблема полісемічності дериватів, адже в такому разі „відношення мотивації встановлюються, звичайно ж, між окремими значеннями” [21, с. 7], при цьому кожне зі значень може мати одну чи кілька мотивацій. Під час аналізу полімотивованих слів важливо також з’ясувати, чи полісемія є результатом словотворення чи семантичного перенесення, адже з часом похідні можуть „обростати новими значеннями, розвиваючись семантично як самостійні слова, які більше не залежать від свого джерела, або можуть поповнюватися новими значеннями водночас із появою нових значень у слів, які їх мотивують” [11, с. 271; див. також: 5, с. 59].

Обрані для аналізу деривати можуть співвідноситися з іменником *верх* ‘верхня частина; верх’ і прикметником *верхній* ‘який розташований зверху’ та утворюватися за моделями *N+-ник(о)* (+-нин(а), +-ниц(а) тощо) або *Adj+-ик(о)* (+-ин(а), +-иц(а) та ін.). Як зазначила С. Толстая, мотивація як „причина вибору тієї чи іншої основи (ознаки) номінації і, відповідно, вибору лексичної одиниці як дериваційної бази номінації (чи мотиваційної основи у словотворенні), є поза компетенцією (площиною) мови, у сфері ментальних уявлень і тому має пряме відношення до того, що називають картиною світу” [19, с. 120].

Іменник *верх* (із псл. *v¹гхъ ‘найвища частина; верхня частина’), на нашу думку, є основним „варіантом” твірної і мотиваційної бази. Компоненти семантичної структури лексеми *верх* формують три „субкомплекси із своїм внутрішнім

підпорядкуванням похідних значень” [2, с. 154], об’єднані навколо центрів-домінант: I. ‘верхня частина’; II. ‘верхній край, верхня межа’; III. ‘поверхня’ (див.: таблицю „Семантичне співвіднесення лексеми *верх* і дериватів”, у якій представлено семантику лексеми *верх* та аналізованих дериватів; див. також: 23]. Семантика дериватів здебільшого не виходить за межі першого та третього субкомплексів: значення деривата або збігається з одним із значень базового слова *верх*, або трансформується. Окрему групу формують похідні зі значенням ‘сидячи на коні; верхи’, утворені від прислівника *вѣрхи*; з аналізованих дериватів – *вершник*.

Прикметник *вѣрхні* (*вѣр’хній*, *вѣр’хний*) у говірках південно-західного наріччя засвідчений зі значеннями: 1) ‘який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь; верхній’ [КГ; КСГГ; ММАГ, с. 52; Шило, с. 160; Он. I, с. 92, 108; SĽ, 139; Rud.-Ziól., 307 та ін.]; пор.: *вѣрхні(у)й камінь* ‘верхній камінь жорен’: *Верхній камінь треси об лежак*; *Рукіулеу крутимо верхній камінь* [Шило, с. 160, 232]; *Ў нас кажуць вѣрхній ками’н’* (Старі Кути Косів.) [КСГГ]; 2) ‘головний, верховний’ [Жел. I, с. 64; КГ]: *Хто буў спідний – бу́де вѣр’хний, а хто буў вѣр’хний – бу́де спідний* [КГ]; 3) ‘який одягають поверх чогось’ [КСГГ; КГ]; пор.: *вѣрхня пірниця, вѣрхня пірянка* ‘наволочка, пошивка на подушку чи перину’ [ЛАЗО, кк. 349–350; пор.: *пірянка ніжня*, ‘напірник’]; 4) ‘запряжений зліва („зверху”) (про коня)’ [Корз., с. 81].

У діалектах зафіксовано також дериват *вѣршні* ‘наповнений доверху, щерть; повний’ [КСГГ; КГ; Саб., 37 та ін.; пор., однак, *вѣриний* ‘неповний’ (?) [Жел. I, с. 65 („nicht voll”)], який семантично не може мотивувати аналізованих дериватів.

У статті запропоновано схему аналізу дериватів із множинною мотивацією: засвідчені фонетичні варіанти деривата наведено в дужках; у квадратних дужках подано ступінь деривації (I, II СД) словотвірну пару в напрямку від твірного слова до похідного (*верх* → *верх-ник(ø)*), при цьому для похідного слова відображено модель деривації (*верх-ник(ø)*), спосіб творення (у дужках – фонетичні варіанти кореня, афіксів, флексії, вказівка про зміну наголосу) та морфологічні зміни на морфемному шві. Після крапки з комою зазначено узагальнений запис будови словотвірної пари (наприклад, N(N)).

З абзацу наведено значення деривата, говірки південно-західного наріччя, у яких засвідчений дериват із цим значенням, джерела фіксації та цитату (якщо є); після ■ зазначено семантичний мотиватор, проте однозначно окреслити шлях семантичного розвитку денотатів інколи досить складно, адже важливою є семантична атракція, імовірний вплив аналогій на формування значення, зокрема для номінації верхньої частини будь-яких пристосувань, знарядь чи предметів [пор.: 3, с. 123]. Якщо значення твірного та похідного слів збігаються (на це вказує знак =), зазначено номер значення мотиватора (див.: таблицю); якщо ж значення зазнало модифікації чи трансформації, подано мотиватор, номер семантичної домінанти субцентрів, а в дужках – номер значення, а після двокрапки – модель мотивації (наприклад, ‘місце > частина знаряддя’, ‘місце > рослина’ та ін.), яка засвідчує „регулярність мотиваційних відношень” [19, с. 114].

***верхніак* (вирхніак)**

[I. *верх* → *верх-нак(ø)* (суфіксальний); N(N)]

[II. *верхній* → *верхн-ак(ø)* (суфіксальний); N(Adj(N))]

1) ‘верхня частина столу; стільниця’ (зак.) [КГ]

■ = *верх III(1)*

вершніак

[I. верх → верш'-нак(ø) (суфіксальний); х/ш'; N(N)]

[II. верхній → верш'н-ак(ø) (суфіксальний (-верх-/-верш'-)); N(Adj(N))]

1) 'верхня частина пряжки; кужівка' (бойк.-лемк.) [Rud.-Ziół., с. 307]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

верхн'ак (*верхн'ак, верхн'ек, вер'хн'ек*)

[I. верх → верх-н'ак(ø) (суфіксальний (-верх-/-вир⁰х-;-н'ек-)); N(N)]

[II. верхн'їй → верхн'-ак(ø) (суфіксальний (-верх-/-вир⁰х-;-'ек-)); N(Adj(N))]

1) 'верхній камінь жорен' (нддн., бойк., лемк., ндс., гуц.) [КСГГ; Шило, с. 70, 73; Он. I, с. 108; Пиртей, с. 42; ММАГ, с. 52; Жел. I, с. 64]; *Вёрхні'к то се верхн'їй мли'новий кам'ин'* [КСГГ (Вербовець Косівський р-н)]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

2) 'верхня частина гончарного круга' (нддн., гуц.) [КСГГ; Шило, с. 70]; *Верхн'ек то йе вёрхна частіна кру́га* [КСГГ (Старі Кути Косівський р-н)]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

3) 'верхня дека в бандурі' (пд.-зх.) [Жел. I, с. 64]

■ *верх I*: 'місце > частина предмета'

4) 'верхня частина дерева' (вол.) [ГорбачС, с. 8]

■ = *верх I(2)*

5) 'верхня частина маснички, маслоробки (накривка)' (нддн., бойк., зак., гуц.) [ММАГ, с. 65; Он. I, с. 108; КСГГ]; *Верхн'ак йакраз п'ід'їшю́ до маснічки* [КСГГ (Вербовець Косівський р-н)]

■ = *верх I(3)*

6) 'верхня дошка столу; стільниця' (гуц., бойк.) [Гол., с. 394; Он. I, с. 108]

■ *верх III(1)*: 'місце > частина предмета'

вершн'ак (*вершн'ек*)

[I. верх → верш-н'ак(ø) (суфіксальний (-н'ек-)); х/ш; N(N)]

[II. верхн'їй → вершн'-ак(ø) (суфіксальний (-верх-/-верш-;'ек-)); N(Adj(N))]

1) 'верхній камінь жорен' (нддн., бойк.) [Шило, с. 70; ММАГ, с. 52]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

2) 'верхня частина гончарного круга' (гуц.) [КСГГ]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

3) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' (бойк.) [Саб. ЛЛ, с. 150]

■ = *верх I(2.1)*

вёрхник (*верхнік, вёрхні'к*)

[I. верх → верх-ник(ø) (суфіксальний (-ни'к-; наголос)); N(N)]

[II. верхній → верхн-ик(ø) (суфіксальний (-и'к-; наголос)); N(Adj(N))]

1) 'верхній камінь жорен' (нддн., лемк., бойк., гуц.) [ММАГ, с. 52; SŁ, с. 139]; *Вёрхні'к то се верхн'їй мли'новий кам'ин'* (Вербовець Косівський р-н) [КСГГ]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

2) 'верхня частина гончарного круга' (пд.-зх.) [Жел. I, с. 64]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

3) 'верхня частина олійниці' (пд.-зх.) [Жел. I, с. 64]

■ *верх I*: 'місце > частина знаряддя'

4) 'верхня дека в бандурі' (пд.-зх.) [Жел. I, с. 64]

■ *верх I*: 'місце > частина інструмента'

5) 'верхня частина маснички (накривка)' (ндс.) [ММАГ, с. 65]

■ = *верх I(3)*

вёршник¹ (*вершнік, вёршн'ік*)

[I. верх → верш-ник(ø) (суфіксальний (-н'ік-; наголос)), х/ш; N(N)]

[II. верхній → вершн-ик(ø) (суфіксальний (-верх-/-верш-; -'ік-; наголос)); N(Adj(N))]

1) 'горизонтальна перекладина над „струнками”' (зак.) [КГ]: *Через ус'ї струнгї прибівáют ворíну, йакé назывáют вершнїк. Поп'ід сис' вершнїк ідуть в'іц'і ід в'ічар'ови на доін'а* (Репинне Міжгірський р-н) [КГ]

■ *верх I*: 'місце > частина пристосування'

2) 'гірчак малий (рослина)' (бойк.) [Он. I, с. 92]

■ *верх I(1)*: 'місце > рослина'

3) 'верхня частина маснички (накривка)' (лемк., лемк.-бойк.) [SŁ, с. 86, 140; Rud.-Ziół., с. 307]; *Tworylcza derewiane malo wersznik* [SŁ, с. 140]

■ = *верх I(3)*

4) 'віко скрині' (лемк.) [SŁ, с. 86, 140]

■ = *верх I(3.1)*

вєршнїк² (вершнїк)

[II. вєрхи → верш-ник(ø) (суфіксальний (-верх-/-верш-; наголос)); N(Adv)]

1) 'той, який їде верхи; вершник' (гуц.) [КСГГ; Жел. I, с. 65]; *Шо за чоловік з двома гóловами, ш'іс'т'ма ногами (вєршнїк)* (Росвигово (Мукачеве)) [КГ]

■ *верхи*: 'спосіб дії > особа'

вєрхнїц'а (верхнїц'а, вєрхнїц'е, вєр'хнїц'и, вїр'хнїц'а, вїрхнїц'а)

[I. верх → верх-ниц'(а) (суфіксальний (-вер⁰х-/-вир'х-; -'а-/'е-/'и; наголос)); N(N)]

[II. верхній → верхн-иц'(а) (суфіксальний (-вер⁰х-/-вир'х-; -'а-/'е-/'и; наголос)); N(Adj(N))]

1) 'верхня частина чогось; верх' (пд.-зх.) [Гол., с. 394]

■ = *верх I*

2) 'верхня колода „стілця” під жолоб для сплаву лісу розсипом' (гуц.) [Саб.ЛЛ, с. 179]

■ *верх I*: 'місце > об'єкт'

3) 'вершина гори' (пд.-зх.) [Жел. I, с. 64]

■ = *верх I(1)*

4) 'віко скрині' (нддн.) [Шило, с. 70]

■ = *верх I(3.1)*

5) 'верхня частина печі' (пд.-зх.) [Шило, с. 70; Жел. I, с. 64]

■ = *верх I(4)*

6) 'верхня частина столу' (нддн.) [Шило, с. 70]

■ = *верх III(1)*

7) 'пошивка, наволочка (на подушку, перину)' (гуц., зак.) [ЛАЗО, к. 349–350; КГ]: *Вир'хнїц'і забрáла, лиш' студнїц'і с'а остáли з' парєн* (Підполоззя Воловецький р-н); *Пост'ігáй вир'хнїц'і та будем мытї* (Кричово Тячівський р-н) [КГ]

■ = *верх III(3)*

вершнїц'а (вершнїц'е)

[I. верх → верш-ниц'(а) (суфіксальний (-'а-/'е)); х/ш; N(N)]

[II. верхній → вершн-иц'(а) (суфіксальний (-верх-/-верш-; -'а-/'е)); N(Adj(N))]

1) 'місце на печі, де сушать гриби, фрукти' (нддн.) [Шило, с. 70]

■ *верх I(4)*: 'місце > пристосування'

верхнїна (верхнїна, верхн'їна, вє'рхнїна, вирхнїна, вир'хнїна)

[верх → верх-нн(а) (суфіксальний (-ве⁽ⁿ⁾рх-/-вир⁽ⁿ⁾х-; -н'ін-/-ниⁿ-; наголос); N(N)]

[II. верхній → верхн-ин(а) (суфіксальний (-ве⁽ⁿ⁾рх-/-вир⁽ⁿ⁾х-; -'ін-, -иⁿ-; наголос); N(Adj(N))]

1) 'верхня частина; верхівка, верх' (нддн., бойк.) [Гол., с. 394; КДА, к. 96]

■ = *верх I*

- 2) 'вершки, сметанка' (нддн., бойк., гуц., пок., зак., лемк.) [КСГГ; КГ; КДА, к. 96; КДА, с. 156–157; ЛАЗО, к. 353; Гол., с. 394; SŁ, с. 139; Rud.-Ziół., с. 307; Шило, с. 70; Он. I, с. 92; Пиртей, с. 42; Саб., с. 89; Жел. I, с. 64 та ін.]: *Котрѣ молодѣнка смитана, тото верхніна* (Росішка Рахівський р-н) [КСГГ; КГ]; *Під доброу верхниноу и самукіша ни з б'ідобу* (Чабанівка Ужгородський р-н) [КГ]; *Злизав, як мацур вирьхнину* (бойк.-зак.) [ЛАЗО, к. 353]; *Збирати ве'рхни'ну* (Пнів Надвірнянський р-н); *Верхнини нема н'иц* (Зелена Надвірнянський р-н) [КСГГ]; пор.: *верхнина квасна* 'сметана' (бойк.) [КДА, с. 156], *верхнина солотка* 'вершки' (бойк.) [КДА, с. 156], *слаба вирьхнина* 'нежирні вершки' (зак.) [КГ]; *Од сії нашої коровы дуже слаба вирьхнина* (Крива Тячівський р-н)

	<i>верх</i>	<i>верхчак</i>	<i>веринчак</i>	<i>верхняк</i>	<i>вериньяк</i>	<i>верхник</i>	<i>веринник</i>	<i>верхниця</i>	<i>вериниця</i>	<i>верхнина</i>
I 'верхня частина'	+							+		+
+ 'верхній камінь жорен'				+	+	+				
+ 'верхня частина гончарного круга'				+	+	+				
+ 'верхня частина олійниці'						+				
+ 'верхня частина прядки'			+							
+ 'верхня дека в бандурі'				+		+				
+ 'верхня колода «стільця» для сплаву лісу'								+		
+ 'перекладина над «струнками»'							+			
1. 'верхня частина гори'	+							+		
+ 'гірчак малий (рослина)'							+			
2. 'верхня частина дерева, рослини'	+			+						
2.1. 'тонший кінець колоди в секції плоту'	+				+					
3. 'верхня частина посудини (маснички)'	+			+		+	+			
3.1. 'покришка; віко (скрині)'	+						+	+		
4. 'верхня частина печі'	+							+		
+ 'місце на печі, де сушать фрукти'									+	
II 'верхній край'	+									
1. 'найвищий ступінь; міра вияву'	+									
III 'поверхня'	+									
1. 'верхня частина столу; стільниця'		+		+				+		
2. 'вершки, сметанка'	+									+
3. 'пошивка, наволочка'	+							+		

■ = *верх III(2)*

Таблиця „Семантичне співвіднесення лексеми *верх* і дериватів”

Аналізовані деривати репрезентують різні ідеографічні сфери, проте здебільшого зазначають верхню частину об'єкта, те, що розташоване вгорі або на поверхні чогось. Поява нових компонентів семантичної структури може бути

наслідком як вторинної номінації, так і „неоднократної дії словотвірної моделі” [15, с. 109]. Значення похідних здебільшого „незалежні одне від одного. Між ними немає ерархії, вивідності. Їх пов’язує тільки спільність відношень до одного й того ж твірного” [15, с. 114; 5, с. 67]. Проте проблема полісемії похідних, зокрема окреслення її типів, потребує спеціальної уваги [пор.: 5, с. 68; 13, с. 6–15].

На жаль, методики аналізу полімотивованих слів не розроблено ні на рівні літературної мови, ані на рівні діалектів, що свідчить водночас про складність проблеми і її недостатнє дослідження. На підставі аналізу формальної та семантичної структур дериватів можна припустити, що значення базового слова *верх* є основою формування семантики похідних, які часто дублюють одне з його значень або „трансформують” його відповідно до об’єкта номінації.

Отже, будь-яке мовне явище важливо досліджувати системно, аналізуючи всі наявні, „віднайдені” деривати-компоненти СГ, їхні діалектні видозміни на рівні семантики, мотивації, деривації, а також морфології, адже діалектний матеріал не завжди „падає” під усталені закони і не завжди укладається в унормовану систему правил і законів літературної мови.

1. *Аркушин Г.* Іменний словотвір західнополіського говору / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа”, 2004. – 764 с.
2. *Гриценко П. Ю.* Ареальне варіювання лексики / П.Ю. Гриценко. – Київ : Наук. думка, 1990. – 272 с.
3. *Гриценко П. Ю.* Моделювання системи діалектної лексики / П.Ю. Гриценко. – Київ : Наук. думка, 1984. – 226 с.
4. *Грещук В.* Словотвір і полісемія слова / Василь Грещук // Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці; упор.: Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – С. 58–68.
5. *Грещук В. В.* Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
6. *Карпіловська Є. А.* Кореневий гніздовий словник української мови / Є.А. Карпіловська. – Київ : „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2002. – 912 с.
7. *Каспришин З. Е.* Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке : автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. : 10.02.01 / З.Е. Каспришин. – Київ, 1989. – 17 с.
8. *Каспришин З. О.* Складні випадки словотвірного аналізу / З.О. Каспришин // Українська мова і література в школі. – 1989. – №11. – С. 53–58.
9. *Клименко Н. Ф.* Мотивація / Н.Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія; за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка. – К. : „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 382–383.
10. *Ковалик І.* Семантична функція кореня в словотвірному гнізді / Іван Ковалик // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці; упор. В. Грещук. – Івано-Франківськ; Львів : Місто НВ, 2007. – С. 326–346.
11. *Кубрякова Е. С.* Теория номинации и словообразование / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). – Москва : Наука, 1977. – С. 222–303.
12. *Кушлик О. П.* Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові / Оксана Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.

13. Мусатов В. Н. Словообразовательная полисемия отглагольных суффиксальных существительных в современном русском языке / В.Н. Мусатов. – Москва: Флинта, 2014. – 448 с.
14. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З.С. Сікорська. – Київ : Рад. школа, 1985. – 188 с.
15. Способы номинации в современном русском языке; отв. ред. Д.Н. Шмельов. – Москва : Наука, 1982. – 296 с.
16. Тихонов А. Н. Новый словообразовательный словарь русского языка для все, кто хочет быть грамотным / А.Н. Тихонов. – Москва : АСТ, 2014. – 639 с.
17. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / А.Н. Тихонов // Вопр. языкознания. – 1967. – №1. – С. 112–120.
18. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря русского языка : Курс лекций / А.Н. Тихонов. – Самарканд, 1971. – 388 с.
19. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С.М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – №1(3). – С. 112–127.
20. Топіха В. А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. : 10.02.01 / В. Топіха. – Київ, 1998. – 17 с.
21. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И.С. Улуханов. – Москва : Наука, 1977. – 256 с.
22. Ширшов И. А. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке / И.А. Ширшов. : автореф. дис. ... докт. филол. наук: спец. : 10.02.01 – Москва, 1983. – 33 с.
23. Ястремська Т. Динаміка семантичної структури лексеми *верх* у говірках південно-західного наріччя / Тетяна Ястремська // Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекотології; за ред. П. Гриценка. – Київ [у друці].
24. Gala S. O potrzebie badań słowotwórstwa gwarowego / Sławomir Gala // Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniew. – Łódź, 2002. – S. 147–154.
25. Jadacka H. Zagadnienie motywacji słowotwórczej w opisie gniazdowym / Hanna Jadacka // Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania; pod red. M. Skarżyńskiego. – Kraków, 2003. – S. 29–40.
26. Yastremska T. The lexeme *верх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian / Tetiana Yastremska // LingVaria. – R. X (2015). – №1 (19). – S. 221–239.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Гол. – Головацкий Я. Ф. Материалы для словаря малорусского наречия / Дзендзелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф. Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. X. – С. 311–612.
- ГорбачС – Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здвобунів / Олекса Горбач. – Мюнхен, 1973. – 90 с.
- Жел. – Желеховський С., Недільський С. Малоруско-німецький словар / Євгеній Желеховський, Софрон Недільський. – Львів, 1886.
- КГ – Картотека „Словника говірок Закарпатської обл.” М.А. Грицака / Зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).

КДА – *Бернштейн С. Б.* и др. Карпатский диалектологический атлас / С.Б. Бернштейн, В.М. Иллич-Свитыч, Г.П. Клепикова, Т.В. Попова, В.В. Усачева. – Москва : Изд-во АН СССР, 1987. – 271 с.

Корз. – *Корзонюк М. М.* Матеріали до словника західно-волинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – Київ: Наук. думка, 1987. – С. 62–267.

КСГГ – Картотека „Словника гуцульських говірок” / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЛАЗО – *Дзензелівський Й. О.* Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР: у 3 ч. – Ч. III. – Ужгород, 1993.

ММАГ – *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ; oprac. i przygot. do druku M. Karaś // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.* – Т. CCCLXXVI. – Kraków, 1975. – 244 с.

Он. – *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок: у 2 ч / М.Й. Онишкевич. – Київ : Наук. думка, 1984.

Пиртей – *Пиртей П. С.* Словник лемківської говірки : матеріали для словника / Петро Семенович Пиртей. – Івано-Франківськ. 1986. – 461 с.

Саб. – *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

Саб.ЛЛ – *Сабадош І.* Лісосплавна лексика українських Карпат (матеріали до „Лексичного атласу української мови”) / Іван Сабадош // Сабадош І. Українська лексика в просторі і часі: Збірник праць. – Ужгород, 2015. – С. 143–188.

Шило – *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.

Rud.-Ziół – *Rudolf-Ziółkowska E.* Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-lemkowskiego / E. Rudolf-Ziółkowska // *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna a gwary nadszańskie; pod kier. J. Riegera.* – Warszawa, 2002. – S. 209–322.

SŁ – *Rieger J.* Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie / J. Rieger. – Warszawa : Semper, 1995. – 256 s.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 10. 06. 2017

прийнята до друку 15. 08. 2017

**DERIVATIONAL CLUSTER:
TOWARDS THE PROBLEM OF MULTIPLE MOTIVATION**

Tetyana Yastremska

*Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies,
NAS of Ukraine, Lviv
Department of Ukrainian Language
4 Kozelnytska St., 79026, Lviv, Ukraine
Phone: (032) 270 7014*

The problem of multiple motivation is one of the most important in the derivatology, especially in the process of derivational cluster, where semantics and motivation are taken into consideration.

The article presents examples of correlation of formal and semantic structure of derivative with the root -*верх*-. The object of the analysis is multiple motivation's nouns of the root -*верх(ш)*- (-*wierch(sh)*-): *верхнак*, *вери'нак*, *верхн'ак*, *верин'ак*, *верхник*, *вериник*, *верхниц'а*, *вериниц'а*, *верхнина*. The analysed units represent motivational, semantic and derivational features typical for the South-Western dialects of the Ukrainian language.

The goal of this research is to analyse semantics and motivation of the multiple motivation's derivatives, to describe the specific derivational and motivation models.

The sources of research were regional linguistic atlases („A Linguistic Atlas of the Ukrainian Folk Dialects of Transcarpathia Region” by J. Dzendzelivs'kyj, „A Carpasian Dialectological Atlas”, ect.), dialectal dictionaries and modern texts-records from the south-western dialects of Ukrainian and others.

These observations lead us to the following conclusions. As seen from the examples, the analysis of the derivative system is able to:

- identify the specific derivational and motivation models;
- classify derivatives according to semantic centres ('a top', 'an upper end', 'a surface');
- find semantic variants (derivational synonyms): 'a lid of a butter dish' (*вѣрхнік*, *вѣриник*, *верхняк*); 'a runner stone' (*вѣрхнік*, *верхняк*, *вериняк*) ect.;
- testify that most of those words are not used into the standard language (*вѣрхнік*, *верхніна*, *вѣрхніця*, *вериняк* etc.).

Key words: derivational cluster, derivational model, motivation model, semantics, South-Western dialects of the Ukrainian language.